

بررسی واحد بهداشت در عملیات والفجر ۴

صدیقه میرهاشمی، M.D.، علی صدری ارحامی، M.Sc.، علی اصغر نویدی، M.D. و عبدالرضا دلاوری، B.Sc.

آدرس مکاتبه: دانشگاه علوم پزشکی بقیه... - پژوهشکده طب رزمی - مرکز تحقیقات بهداری در رزم و تروما

خلاصه

عملیات والفجر ۴ در سال ۱۳۶۲ در دو محور در شمال غرب کشور در منطقه‌ای کوهستانی با شرکت نیروهای رزمنده سپاه و همکاری ارتش جمهوری اسلامی برگزار گردید. در این مقاله واحد بهداشت در بخش‌های مواد غذایی، بهداشت محیط، آموزش بهداشت، بهداشت روانی و بهداشت پیشگیری در قبل و حین و بعد از عملیات از نظر نقاط ضعف و قوت مورد ارزیابی قرار گرفته و در نهایت پیشنهاداتی جهت بهینه‌سازی وضعیت بهداشتی نیروها در عملیات‌ها ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: عملیات والفجر ۴، واحد بهداشت، آموزش بهداشت، بهداشت مواد غذایی، بهداشت محیط

مقدمه

ارزیابی واحد بهداشت و فعالیت‌های آن در عملیات والفجر که در اوایل مهرماه سال ۱۳۶۲ در شمال غرب کشور در دو محور انجام شد. زمانی قابل تحقیق است که ابتدا شناختی از بهداشت در دست باشد. معیارسنجی، ارزشیابی و تجزیه و تحلیل یک موضوع هنگامی ارزشمند و معتبر است که مبتنی بر معیارها و ملاک‌ها و شاخص‌های خاصی باشد. بهداشت مانند دیگر زیر مجموعه‌های بهداری و مراکز وابسته خودجوش بوده و براساس و مبنای نیازهای سپاه شکل گرفته و به تدریج پویا گردیده است و در هر عملیاتی به فراخور امکانات و مقدرات وارد عمل شده و قدر مسلم در انجام مأموریت‌ها با کاستی و نواقص زیادی مواجه می‌گردیده که عملیات والفجر ۴ نیز از این قاعده مستثنی نبوده است.

با بررسی واحد بهداشت در عملیات والفجر ۴ و تجزیه و تحلیل داده‌ها و در نهایت با تلفیق اطلاعات مربوط به عملکرد بهداشت و نتیجه‌گیری از آن می‌توان به عوامل و علت‌های موفقیت و

عدم موفقیت در عملیات به یک الگوی علمی و تجربی دست یافت و

از این الگو می‌توان در جنگ‌های احتمالی آینده بهره‌گیری کرد.

معاونت بهداشت یکی از زیرمجموعه‌های واحد بهداری می‌باشد و فعالیت‌های بهداشتی آن از جمله اقدامات و فعالیت‌هایی است که به صورت مستمر و پیوسته ادامه داشته است. این اقدامات از مدت‌ها قبل از عملیات شروع شده و تا بعد از عملیات مهم بدون وقفه ادامه می‌یافت و پرسنل این معاونت به طور شبانه‌روزی و بدون وقفه در ایمن‌سازی منطقه و پیاده نمودن موازین و اصول بهداشتی فعالیت می‌کردند. اقدامات انجام شده بهداشتی در زمینه‌های مختلف و تخصص‌های بهداشتی براساس مصاحبه‌ها و پرسشنامه‌هایی که با مسئولین و فرماندهان بهداری انجام شده و اسناد و مدارکی که موجود بوده صورت گرفته، در این بررسی‌ها چندین بخش ارزیابی شده که شامل قسمت‌های زیر می‌باشد.

۱- اقدامات بخش بهداشت مواد غذایی

۲- اقدامات بخش بهداشت محیط

۳- اقدامات بخش آموزش بهداشت

۴- اقدامات بخش بهداشت روانی

۵- اقدامات بخش بهداشت پیشگیری

- ضدعفونی اجساد کشته‌شدگان عراقی در کل منطقه عملیاتی و

نظارت بردفن بهداشتی آنها

- کنترل و نظارت مستمر بردفع فضلاب، زباله، سم‌پاشی و گندزدایی

محیط

- ضدعفونی نمودن برانکارها در مجموع ۴۶۵۰۰ مورد، آمبولانس‌ها

۱۱۵۰۰ مورد با محلول‌های ضدعفونی اتل و ساوین

- داروها و وسایل بهداشت که توسط بهداشت محیط در اختیار

یگان‌ها و واحدهای عمل‌کننده قرار گرفته شامل: حشره‌کش پارس،

کروئولین دیزول، پرکلرین، قرص کلر، داروی مرگ موش، تله موش،

محلول افروزیداتول، پمپ دستی، سطل زباله، یخدان

بخش بهداشت مواد غذایی

- بازدید از آشپزخانه درمحورها و کنترل مواد غذایی و نظارت بر تهیه

و توزیع مواد غذایی از نظر کیفیت و کمیت زمان صرف غذا، چگونگی

حمل و نقل و بازدید از سردخانه‌ها و مراکز نگهداری مواد غذایی

- نمونه‌گیری مدفوع و آزمایش‌های انگلی به کمک آزمایشگاه

در حدود ۱۶۰۰ مورد

- نمونه‌گیری از خون جهت تشخیص و جداسازی بیماری‌های

واگیردار

- بررسی مسمومیت در نیروها

- ذخیره مواد غذایی

- ارسال نمونه‌های مواد غذایی به صورت کنسرو و کمپوت، به

آزمایشگاه

- استقرار حدود ۱۰ نفر از دانشجویان تکنسین بهداشت محیط

در آشپزخانه و مراکز پخت مواد غذایی

- صدور کارت بهداشتی و اخذ مجوز درمان برای نیروهای مبتلا به

بیماری‌های واگیردار در آشپزخانه‌ها و سایر اماکن غذایی

- تهیه دارو و وسایل کمک‌های اولیه جهت آشپزخانه.

بخش آموزش بهداشت

به منظور افزایش آگاهی‌های فردی در خصوص رعایت مسایل

بهداشتی، اقدامات انجام شده به شرح ذیل می‌باشد.

تهیه و ابلاغ دستورالعمل‌های اضطراری در موارد لازم

- پخش پمفلت و نیز پخش و نصب پوستر جهت آگاهی و همچنین

نصب تابلوهای هشداردهنده و راهنمای بهداشتی و تابلوهای

علامت‌گذار و هشداردهنده در منطقه عملیات

- نصب تابلوهای بهداشتی

- تبلیغات امور بهداشتی (۱۵۰ مورد) در زمینه‌های مختلف (فردی -

اجتماعی - محیط - بهداشت - پیشگیری) انجام آموزش‌های

اضطراری قوانین و اصول بهداشت با ارسال پیام بهداشتی در حین

عملیات و در مواقع ضروری و لزوم

بخش بهداشت روانی

- شناسایی افرادی که در حین عملیات دچار اختلالات روانی شده و

همچنین تأمین تسهیلات لازم و ارجاع این افراد به مراکز درمانی

بررسی وضعیت روحی پرسنل در حین عملیات

- انجام آزمایش‌های لازم به منظور جلوگیری از استرس‌های روانی

پرسنل

بخش بهداشت محیط

- نمونه‌برداری مستمر از آب جهت مشخص نمودن وضعیت بهداشتی

و نحوه سالم‌سازی آن در حدود ۱۲۰۰ مورد

- کلرزنی آب توسط افراد مجرب و کلرسنجی آب از محل‌های

برداشت آب و تانکرها و سایر ظروف در حدود ۱۲ مورد در طول زمان

عملیات

- ضدعفونی محل اورژانس‌ها و بیمارستان‌های صحرائی، نگاهتگاه و

آمبولانس‌ها توسط محلول ضدعفونی اتل و ساوین

بخش بهداشت پیشگیری

- کنترل و نظارت بر اقدامات اپیدمیولوژیک در شرایط بحران و شیوع بیماری‌ها
 - دریافت گزارش‌ها و عملکردهای بهداشت یگان‌ها از نظر آمار بیماری‌های واگیردار و علل و پیدایش آنها در منطقه
 - شناسایی و ارجاع نیروهای مبتلا به بیماری‌های واگیر و بررسی علل آنها
 - در حین عملیات والفجر ۴ طبق گزارشاتی که بخش بهداشت پیشگیری دریافت کرده دو نوع بیماری واگیردار در منطقه گزارش شده که به شرح ذیل می‌باشد.

مننژیت و گال

الف- بیماری گال

اولین مورد گال در مرکز بهداشت قرارگاه حمزه گزارش شد. بعد از مدتی تعداد ۱۴۲ نفر بیمار آلوده به گال به بیمارستان لشکر ۲۸ کردستان جهت مداوا معرفی شدند. این بیماران بیشتر در واحدهای خمپاره و توپخانه مشاهده شده بودند. دومین مورد از این بیماری در لشکر نصر از منطقه خراسان در تیپ ۱۸ مشاهده و گزارش گردید که به وسیله بهداشت قرارگاه مورد درمان قرار گرفت.

ب- بیماری مننژیت

این بیماری به وسیله یک سپاهی اعزامی از کاشان به منطقه انتقال پیدا کرده بود که توسط وی ۵ نفر دیگر به این بیماری مبتلا شده بودند که سریعاً توسط بهداشت قرارگاه مورد شناسایی قرار گرفتند و بعد از نمونه‌گیری تحت کنترل در آمدند. ظاهراً این بیماران بدون هماهنگی به تهران انتقال داده شده بودند و این باعث شده بود که خانواده این افراد به این بیماری آلوده شوند.

فعالیت بهداشت در حین عملیات

- ۱- کنترل بهداشت محیط و سالم‌سازی آب آشامیدنی و کنترل آن
- ۲- ضدعفونی برانکاردها ۴۶۵۰۰ مرتبه
- ۳- ضدعفونی آمبولانس‌ها ۱۱۵۰۰ مرتبه
- ۴- کنترل بهداشت و مواد غذایی
- ۵- بازدید از سردخانه‌ها
- ۶- ضبط و ثبت مواد غذایی فاسد
- ۶- انجام واکسیناسیون مورد نیاز
- ۷- ارائه دست‌والعمل‌های بهداشتی و توجیه فرماندهان جهت رعایت بهداشت در رده مربوطه
- ۸- توزیع پماد دافع حشرات

نتایج

نتایج حاصل از این بررسی مؤید آن است که:

- ۱- دوربودن آشپزخانه بعضی از یگان‌ها از محورهای عملیاتی نبودن نیروهای ثابت در آشپزخانه‌ها و عدم رعایت اصول بهداشت
- ۲- عدم اجرای برنامه ریزی صحیح
- ۳- توزیع غیربهداشتی مواد غذایی
- ۴- برنامه غذایی پیشنهادی سیستم بهداشت مورد توجه برادران و مسئولین لجستیک قرار نگرفته بود و میزان هماهنگی بهداشت با لجستیک در خصوص خرید مواد غذایی مطلوب نبود
- ۵- شناسایی منابع تأمین آب قبل از عملیات صورت نگرفته بود
- ۶- قبل از عملیات هیچ‌گونه بررسی پاتولوژی جغرافیایی در منطقه انجام نشده بود
- ۷- ثبت و جمع‌آوری گزارشات مربوط به بیماری‌های واگیردار منطقه به صورت ناقص انجام شده بود
- ۸- مکان خاصی به‌عنوان ایستگاه مراقبت‌های بهداشتی در منطقه وجود نداشت

۷- برآورد و پیگیری تأمین اقلام بهداشتی مورد نیاز یگان‌ها اعم از مصرفی و سرمایه‌ای و هماهنگی با واحدهای پشتیبانی‌کننده عملیات

۸- شناسایی مراکز تأمین آب شرب و شستشو و کنترل بهداشتی و نمونه‌برداری از منابع آب برای حصول اطمینان از سالم بودن آنها

۹- نظارت بردفع بهداشتی فاضلاب و زباله

۱۰- تهیه و تنظیم برنامه غذایی عملیات و به‌تصویب رساندن آن و کنترل و حصول اطمینان از سالم بودن موادغذایی (نظارت کامل بر طبخ، توزیع و حمل موادغذایی)

اقدامات بهداشتی درحین عملیات

۱- نظارت بر تأمین آب سالم بهداشتی و به‌کار گماردن پرسنل بهداشت در مبادی تأمین آب و تهیه و توزیع قرص کلر جهت ضدعفونی آب توسط نیروهای عملیاتی

۲- نظارت بر تهیه و توزیع موادغذایی (کیفیت، کمیت، زمان سرو، حمل و نقل)

۳- کنترل امنیت غذایی و دوری آن از دسترس دشمن و ستون پنجم

۴- علامت‌گذاری و نصب هشدارهای بهداشتی در منطقه و ثبت و جمع‌آوری سوانح و حوادث و پیگیری علل آنها

۵- کنترل و نظارت بر استفاده از وسایل حفاظت فردی و نظارت بر حمل و نقل مواد منفجره و مواد شیمیایی خطرناک درحین عملیات

۶- کنترل و نظارت بردفع فاضلاب، زباله، سم‌پاشی و گندزدایی

۷- نظارت و کنترل بر اقدامات اپیدمیولوژیک در شرایط شیوع بیماری‌ها و شناسایی و ارجاع نیروهای مبتلا به بیماری‌های واگیردار و انتقال آنها به نقاهتگاه و ایستگاه‌های مراقبت

۸- دریافت گزارش عملکرد بهداشت یگان‌ها، آمار بیماری‌ها و بررسی آنها

۹- بررسی وضعیت روحی پرسنل درحین عملیات و شناسایی افرادی که دچار اختلالات روانی می‌شوند و ارجاع این افراد به‌پست امداد و دیگر مراکز درمانی

۱۰- انجام آموزش‌های اضطراری بهداشت و یا ارسال پیامدهای بهداشتی درحین عملیات در مواقع لزوم

۹- امر آموزش بهداشت همگانی برای رزمندگان به‌علت کمبود نیروی بهداشت و پراکندگی یگان‌ها کمرنگ بود و آموزش بیشتر به توصیه‌های شفاهی خلاصه می‌شد

۱۰- نظارت پرسنل بهداشت بردفع بهداشتی فاضلاب، توالت‌هایی که توسط خود یگان‌ها برپا شده بود و نظارت بردفع بهداشتی زباله در حد مطلوب و قابل قبول نبود

۱۱- جلسات توجیهی و هماهنگی با بهداشت یگان‌های عمل‌کننده کمرنگ بود و تعداد بازوهای اجرایی و کارشناسی بهداشت به اندازه کافی موجود نبود.

پیشنهادات کلی در مورد بهتر شدن وضعیت بهداشتی رزمندگان در عملیات‌ها

باتوجه به بررسی سیستم بهداشت در عملیات والفجر ۴ برای انجام بهتر اقدامات بهداشتی در عملیات‌ها توسط بهداری سپاه موارد ذیل حائز اهمیت می‌باشد.

۱- اقدامات بهداشتی قبل از عملیات

۲- اقدامات بهداشتی در حین عملیات

۳- اقدامات بهداشتی بعد از عملیات

اقدامات بهداشتی قبل از عملیات

۱- برگزاری جلسات هماهنگی با بهداشت یگان‌ها، مراکز بهداشت شهرهای عقبه و استان مربوطه

۲- بررسی پاتوبیولوژیکی بیماری‌های منطقه

۳- ایمونیزاسیون کلیه پرسنل شرکت‌کننده در عملیات بر علیه بیماری‌های کزاز و مننژیت

۴- ارزیابی آموزش‌های عمومی بهداشت و پیگیری و تأمین نیروهای تخصصی بهداشت

۵- کنترل سلامتی پرسنل شاغل در مراکز طبخ و لزوم داشتن کارت تندرستی پرسنل

۶- پیش‌بینی ایستگاه‌های مراقبت‌های بهداشتی و برآورد امکانات بهداشتی مورد نیاز پرسنل از قبیل توالت‌ها و حمام صحرائی

۲- نقاط ضعف و قوت، میزان همکاری فرماندهان با بهداشت، تجزیه و تحلیل فرهنگ بهداشت در بین پرسنل عمل کننده، ثبت موارد آموختنی و تجربیات بهداشت در عملیات استخراج شده
 ۳- ارزیابی راهکارهای پیشنهادی برای رفع نقاط ضعف و نقص سیستم بهداشت در عملیات‌های بعدی
 ۳- نظارت بر کنترل و عقب‌نشینی یگان‌ها به نحوی که آثار سوئی در محیط زیست از خود باقی نگذاشته باشند (دفع بهداشتی زباله - فاضلاب - جمع‌آوری مین‌ها)

۵- ارزیابی عملکرد بهداری در عملیات والفجر ۴، استخراج از پرسشنامه و مصاحبه‌ها
 ۶- عملکرد بیمارستان شهید رادمنش و شهید ردانی پور و شهید بروجردی سال ۱۳۶۲ عملیات والفجر ۴
 ۷- مرکز بهداری غرب
 ۸- دفتر راویان جنگ
 ۹- ستاد مصدومین و مجروحین جنگ وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی.
 ۱۰- دفتر اسناد جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، اسناد و مدارک عملیات والفجر ۲.

۱۱- نظارت بردفن بهداشتی اجساد و دشمن یا انتقال آنها
 ۱۲- پشتیبانی بهداشت یگان‌ها (از حیث نیروهای تخصصی، اقلام مصرفی و سرمایه‌ای) و تهیه و ابلاغ دستورالعمل‌های اضطراری در موارد لازم

اقدامات بهداشتی بعد از عملیات

۱- جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل گزارشات واصله

منابع

- ۱- اطلاعات و خاطرات مسئول بهداری قرارگاه خاتم‌الانبیاء «ص»
- ۲- اطلاعات و خاطرات مسئولین و فرماندهان یگان‌های عمل کننده در عملیات والفجر ۴
- ۳- بررسی و جمع‌آوری تجربیات بهداری سپاه در عملیات والفجر ۴، صفحات: ۴۱ - ۳۳، ۱۴۴ - ۱۴۹، ۱۶۴ - ۱۶۰، ۱۷۵ - ۱۷۳، ۱۹۵ - ۱۹۴، ۲۱۱، ۲۲۴ - ۲۲۳، ۲۵۲ - ۲۴۸، ۳۱۵ - ۲۹۰.
- ۴- معاونت بهداشت و بهداری رزمی قرارگاه حمزه سیدالشهدا، (۴) صفحه ۶۸.